

Источники и литература:

1. Жукова М.А. Индустрия туризма: менеджмент организации. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 236 с.
2. Саак А.Э., Пшеничных Ю.А. Менеджмент в социально-культурном сервисе и туризме. – Питер, 2007. – 512с.
3. www.WTO Business Council

Озаріна О.В.**ТЕОРЕТИЧНІ УЗАГАЛЬНЕННЯ ЩОДО СУТНОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ**

I. Постановка проблеми. Розвиток світового пространства здійснюється під впливом трьох векторів: геополітика, геоэкономика й геостратегія. На сучасному етапі світового розвитку світовий дохід перерозподілюється на геоэкономичному полі, коли економічні границі не співпадають з національними, а безперервний світовий перерозподіл здійснюється геоэкономичними методами. Досягнення геоэкономичної ефективності можливо через використання відповідних механізмів реалізації національних стратегічних економічних інтересів, що задаються стратегічною моделлю розвитку країни і забезпечуються механізмом економічної безпеки (ЕБ) держави.

Вперше термін «ЕБ» з'явився у 70-ті рр., він отримав розповсюдження в розвинутих капіталістичних країнах і визначав необхідність превалювання економічних методів забезпечення національної безпеки для збереження і укріплення позицій країни у світовій економічній системі. В 90-ті рр. спостерігався сплеск інтересу українських дослідників щодо проблематики національної економічної безпеки, і зараз він зберігається. Але й до теперішнього часу виявляються розбіжності відносно терміну ЕБ через несформованість специфічного аналітичного інструментарію щодо цієї проблематики. Більшість вітчизняних дослідників (Богомоллов В., Жаліло Я., Ілюткіна Т., Новікова О., Покотиленко Р., Пономаренко В., Клебанова Т., Чернова Н. та ін.) при розробці понятійно-категоріального апарату не досліджують теоретичні підходи зарубіжних авторів, що визиває сумніви в коректності їх трактовок. Деякі автори ототожнюють ЕБ з іншими поняттями, наприклад, з умовами максимізації темпів зростання економіки, з кризисом окремої сфери. Стосовно концепції ЕБ немає єдиного розуміння категорій понятійного апарату ЕБ, а саме «національні інтереси», «загроза», «критерії», «порогові значення» та ін. Так, не розрізняються поняття «загрози» та «слабкості» економічної системи. Так, зовнішня заборгованість країни не є загрозою, коли вона має інвестиційну спрямованість.

II. Метою статті є дослідження еволюції теоретичних поглядів до розуміння сутності ЕБ держави та визначення поняття цієї дефініції в сучасних умовах розвитку України.

III. Результати дослідження. Для вітчизняних дослідників відсутність правових засад ЕБ не була перешкодою і з початку 90-х років у вітчизняній науковій літературі набувають гостроти проблеми ЕБ в зв'язку з набуттям Україною державної незалежності. По теперішній час не сформувалось остаточної точки зору на ЕБ як наукову категорію. Для визначення сутності ЕБ країни досліджено еволюцію теоретичних концепцій та розробок, виконаних вітчизняними і зарубіжними вченими, що дозволяє в такий спосіб класифікувати основні концептуальні підходи обґрунтування передумов забезпечення ЕБ країни:

1) 70-ті рр. - початок 80-тих рр. - ресурсна теорія (Рес.) в якості бази забезпечення економічної безпеки враховує внутрішні ресурси і внутрішній стан країни (Бузан Б., Моргензан Х., Маулль Х., Мердок К., Гріер Б.);

2) 80-ті рр. - концепція взаємозалежності (Вит.) приділяє увагу зовнішнім факторам забезпечення ЕБ, пошуку умов міжнародної безпеки через посилення процесів інтернаціоналізації, активізацію зовнішньої торгівлі, підвищення міжнародної конкурентоспроможності товарів, оптимізацію державного регулювання (Беренс Х., Ноак П., Ольвей Л., Келлі Р., Моргентгау Х., Кеннан Дж., Осгоот Р.);

3) кінець 80-их - початок 90-их рр. - інституційна теорія, заснована на впорядкуванні державного устрою, оптимізації самоврядування, подоланні адміністративних бар'єрів (Кукулка Й., Ротфельд А.); неоінституціоналізм надає значення створенню довіри між державою, населенням, бізнесом та врахуванню взаємозв'язку економічних, соціальних і екологічних складових ЕБ (Пироженко В., Кузьменко В., Горлинський В.);

4) в 90-ті рр. по теперішній час набули розвитку та мають наявність всі раніше існуючі теорії, а також мають місце теорія розвитку суспільних систем, що базується на системному підході та розглядає проблеми забезпечення стійкого стану економіки та її розвитку (Росс А., Хартлей К., Сандлер Т., Абен Ж., Геєць В., Єрмошенко М., Кваснюк Б., Клебанов Т., Огарок Л., Олейнікова Є., Сенчагов В, Чернова Н.) та економічна синергетика, що орієнтує на можливості забезпечення, реалізації і зміцнення потенціалу самоорганізації та саморозвитку країни з урахуванням трансформацій, потенційних загроз, та криз, тобто нестабільних умов (Аврамчук Р., Губський Б., Горбулін В., Качинський А., Новікова О., Мунтіньяк В., Ожеван М., Черленяк І.).

Дослідження зарубіжних економістів першого етапу базувались на умовах і чинниках внутрішнього середовища в розвиток кейнсіанської концепції захисту від внутрішніх макроекономічних загроз (ресурсна теорія). Моргензан Х. та Бузан Б. визначають ЕБ як стан економіки, що дозволяє забезпечити стабільність внутрішнього ринку за рахунок резервів господарюючих суб'єктів та «розстановки сил у суспільстві». Ме-

рдо К. серед причин виникнення загроз перелічує погіршення стану економічних суб'єктів через зміни у постачанні сировини й доступу на ринок, перерозподіл доходів, інфляцію. Мауль Х. розглядає ЕБ як відсутність серйозних загроз економіці, які визначаються «відсутністю можливості стабільного доступу до сировинних ресурсів», чим виправдовує протекціоністські заходи щодо захисту національних експортерів сировини [1].

Другий хронологічний етап становлення сутності ЕБ зв'язан з дослідженнями Холсті К., Ілгена Т., Беренса Х., Ноака П., Олвея Л., Голдена Дж., Келлі Р., Моргентау Х., Кеннан Дж., Осгоот Р., які є представниками концепції взаємозалежності (камералістська), що панувала у 80-ті рр., базувалась на теорії національної політичної економії Ліста Ф., й приділяла увагу зовнішнім факторам, пов'язаним з пошуком умов безпеки міжнародних відносин через посилення процесів інтернаціоналізації, що є прогресивними. Ілген Т. стверджує, що посилення взаємозалежності країн є причиною модифікації процесів міжнародного обміну через жорстку зовнішню політику та надмірну автономію, що створює загрози для ЕБ. Аналізуючи роль економічної безпеки та суть міжнародної взаємозалежності Беренс Х. і Ноак П. стверджують, що чинником сили в міжнародних відносинах стає володіння економічними ресурсами.

Олвей Л., Голден Дж., Келлі Р. вказують на те, що державне регулювання структури товаропотоків обмежує ефективність торгівлі, протекціоністська політика через взаємозалежність дестабілізує ринки, порушує сальдо платіжного балансу та економічну безпеку. Вирішенням проблеми уразливості економіки через посилення спеціалізації є колективне регулювання та колективний захист. Як важливий чинник забезпечення ЕБ в рамках міжнародних відносин Кернер П. окремо виділяє вирішення боргової проблеми і ліквідацію її наслідків [1].

Третій період еволюції трактування сутності ЕБ з кінця 80-их рр. характеризується тим, що в рамках класичних теорій (ресурсної й взаємозалежності) та інституційної концепції захисту від адміністративних бар'єрів було розвинуто соціологічний та екологічний підходи в рамках неоінституціоналізму, що надають важливого значення створенню довіри між державою, населенням та бізнесовими колами. Неоінституціоналізм дозволяє врахувати в трансформаційній стратегії взаємозв'язок економічних, політичних і соціальних складових системних перетворень, а також їх вплив на суспільну та індивідуальну свідомість, без чого неможлива збалансованість економічних реформ.

В 90-ті рр. по теперешній час (четвертий період) в науці панують комплексні підходи до трактування ЕБ з врахуванням декількох розглянутих аспектів одночасно, а саме, наприклад, поєднанням та балансуванням інтересів людства, держави, суспільної групи, громадянина; врахуванням зовнішніх та внутрішніх погроз; одночасним розглядом статичної та динаміки на базі теорій розвитку (системний підхід) та саморозвитку (синергетичний підхід). Американські (Росс А., Хартлей К., Сандлер Т.) й французькі вчені (Абен Ж.) в дослідженнях безпеки виділяють поряд з оборонною в окрему сферу політико-економічну діяльність, поєднуючи інституційний та економічний аспекти в єдине ціле, наполягаючи на економізації стосунків між країнами та активізації проблеми ЕБ через використання економічної зброї в міжнародних відносинах.

Російські та вітчизняні дослідники, починаючи з 90-их рр., визначали сутність ЕБ як систему захищеності від впливу небезпечних факторів. Ця думка властива Афонцеву С., Богдановичу В., Городецькому А., Іпполітову К., Михайлову Б., Савіну В., Семенченко А. Як «комплекс заходів, спрямованих на постійний і стабільний розвиток економіки держави, що включає механізм протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам» суть ЕБ розглядають Ілюткіна Т., Мунтіньян В. й Говорушко Т. Значна кількість науковців (Абалкін Л., Богомолів В., Бинько, Ілюткіна Т., Новікова О., Олейнікова Є., Пастернак-Тараушенко, Паньков В./2336, Покотиленко Р., Сенчагов В., Шлемко В.) визначає ЕБ як «стан економіки, що характеризується її стійкістю [4].

Деякі автори (Забродський В., Тамбовцев В., Архіпов А., Городецький А., Михайлов Б., Міхасюк, Амітан В., Рубанов В.) визначають ЕБ як «спроможність національної економіки забезпечувати добробут нації і стабільність внутрішнього ринку незалежно від зовнішніх факторів» (Рубанов В.). Більш глибокий аналіз сутності ЕБ представлений у декількох наукових працях, де наводяться комплексні визначення на основі різних теоретичних підходів (Геєць В., Кваснюк Б., Жаліло Я., Амітан В. та ін.).

Недоліком наведених визначень є відсутність розкриття понять розвиток, стабільність, стійкість, стійкий розвиток, нестабільна стійкість, саморозвиток тощо, тому що відсутність їх уточнення не дозволяє конкретизувати сутність ЕБ. Ілюткіна Т. і Огарок Л. пропонують системний підхід до розгляду суті ЕБ. Огарок Л. зазначає, що управління соціально-економічними процесами має сенс тільки тоді, коли воно існує у вигляді системи. Типовим для вітчизняних економістів є визначення зміста загального поняття ЕБ як стану країни, що забезпечує її сталий розвиток (Геєць В., Єрмошенко М., Клебанов Т., Олейнікова Є., Пономаренко В., Сенчагов В., Чернова Н. та ін.) [5].

В 90-ті рр. проблема прогнозування станів динамічних соціально-економічних систем набуває більшої актуальності в зв'язку з трансформаційними процесами в постсоціалістичних країнах. Одним із пріоритетних напрямів досліджень є вироблення методології діагностування загроз на основі синергетичного підходу, який дозволяє враховувати не тільки негативні наслідки криз, а й сприймати їх як чинник пошуку нових форм існування соціальної системи, стимулювання інноваційного розвитку, розрізняти штучно створені кризи тощо. Так, за твердженнями деяких експертів (Єрмолаєв А.) в українській політиці високим є «попит на кризу», оскільки це дає змогу дискредитувати певні політичні сили. Існує думка (Герасимчук Ю., Найдюнов В., Сменковський А., Драчук Ю., Кучер Г., Кравчук Н.), що, наприклад, рекомендації МВФ не завжди сприяють подоланню криз та стабілізації економіки країн, насамперед, тих, що знаходяться в стані

трансформації, а навпаки спричиняють зростання зовнішніх боргів та стають найсуттєвішою проблемою забезпечення економічної безпеки [2,3].

Російські та вітчизняні вчені (Аранський В., Гальчинський А., Гражевська Н., Єрмолаєв А., Капустин В., Козлова О., Корнілов І., Кузнецова М., Ліпкан В., Луман Н., Лебедева В., Найдьонов В., Ожеван М., Пригожин І., Спенгерс І., Сменковський А., Сотніков К., Тарасевич В., Черленяк І.) досліджують застосування синергетики в контексті проблем безпеки. Так, теоретичним основам соціосинергетики, як методології діагностування кризових станів для забезпечення стабілізації стану соціальної системи, присвячені роботи Пригожина І., Спенгерса І., Аранського В., Капустина В., Козлова О. Можливості синергетики у побудові міжнародної безпеки досліджують Ожеван М., Ліпкан В., Черленяк І. вивчає застосування методології синергетики для оптимізації державного управління, в т.ч. економічною безпекою, синергетичні ефекти суспільного розвитку в контексті можливостей політичної та управлінської реформи в Україні, в т.ч. в сфері безпеки. Гражевська Н. розглядає підходи з використанням синергетичної парадигми, спрямованої на дослідження нелінійних відкритих динамічних систем, здатних до самоорганізації в період біфуркаційних перетворень для забезпечення безпеки існування.

Окремі дослідники (Горлинський В., Кузьменко В., Пироженов В., Сурмін Ю., Аврамчук Р.) пропонують виділення соціальної складової ЕБ країни в окрему сферу. Деякі автори (Єрмошенко М., Сенчагов В., Черленяк І., Шкарлет С.) наполягають на комплексному розгляді правових, економічних, соціальних та екологічних аспектів забезпечення ЕБ країни.

Не завжди автори (Рубанов В., Міхасюк.. відмічають необхідність врахування економічного впливу або тиску ззовні. Але в більшості випадків ці аспекти заслуговують увагу дослідників (Амітан В., Амітан А., Бінько І., Геєць В., Єрмошенко М., Кваснюк Б., Жаліло Я., Шлемко В. та ін.).

Вплив зовнішніх державних зобов'язань на рівень забезпечення економічної безпеки країни розглядають Герасимчук Ю., Драчук Ю., Кучер Г., Кравчук Н., Ладнюк О., Плисецький Д., Пономаренко К., Сухоруков А. Розглядаючи управління державним боргом як складову макrorівневого менеджменту, Кучер Г. стверджує, що слід значну увагу приділити ефективності її функціонування як чинника, що значно впливає на економічну безпеку держави. Відповідно до завдання мінімізації витрат із обслуговування боргу мають розроблятися боргова стратегія і тактика держави в контексті проблем економічної безпеки».

Кравчук Н. засвідчує, що світова економіка з 70-их рр. функціонує у дефіцитному режимі, тому акцентує увагу на проблемі зовнішньої заборгованості як одному із дуже важливих аспектів економічної безпеки в умовах фінансової глобалізації. «В зв'язку з ринковою «незрілістю» перехідних економік (в т.ч. української) актуалізуються проблеми негативного впливу фінансової глобалізації на економічний розвиток та національну ЕБ через нагромадження зовнішньої заборгованості, яка чинить посилення залежності від фінансування МФО». Продовження нинішньої практики залучення іноземних кредитів на умовах здебільшого неприйнятних для України, веде до все більшої залежності економічної політики від МФО, ставить під сумнів можливість держави проводити самостійну зовнішню політику в національних інтересах і врешті-решт призводить до поступової втрати економічної та політичної незалежності» [3]. Автор наполягає на необхідності розробки нової моделі управління зовнішнім боргом України в контексті координації дій уряду із стратегією економічної безпеки та пропонує з цього приводу нову систему індикаторів зовнішніх запозичень в ув'язці з показниками економічної безпеки. Аналогічну думку, що стан боргової безпеки держави слід розглядати як один з факторів економічної стабільності країни, пов'язаний з обслуговуванням зовнішніх і внутрішніх боргів, виказує Драчук Ю. Для вдосконалення боргової політики він пропонує розробити стратегію зниження боргової залежності України з метою зниження видатків на утримання боргу та забезпечення економічної безпеки держави [2].

Вплив державних боргів на економічну безпеку розглядають Сухоруков А. і Ладнюк О. Вони відзначають, що «загрозою, пов'язаною із зростанням державних боргів, є те, що від реальної економіки відволікаються значні кошти, які спрямовуються на обслуговування і погашення цих боргів». В зв'язку з цим автори розглядають необхідність інвестиційної спрямованості зовнішніх запозичень, з використанням комплексного та системного підходу до забезпечення не тільки «поточної» економічної безпеки України, а й перспективної. Герасимчук Ю., досліджуючи економічні ризики, пов'язані з існуванням державного боргу і оцінюючи ймовірність їх впливу на економічну безпеку держави, розглядає негативний вплив нагромадження існуючого в Україні боргу, що може розповсюдитись на економічну безпеку.

Як відмічає Пономаренко К., «Україна наблизилася до критичної межі, за якою, і це засвідчує світовий досвід, вона втрачає практичні можливості вибратися з боргової ями, перетворюється на хронічного боржника». З метою реальної оцінки зовнішнього боргу України та його впливу на ЕБ держави автор розробляє систему показників, які відображають боргову безпеку на часовому інтервалі в декілька років, щоб забезпечити стабільне економічне зростання.

Не всі дослідники, а тільки окремі з них підкреслюють необхідність ефективного управління станом економічної безпеки та розглядають процес управління ЕБ, як частину державного механізму, а саме Архипова А., Большакова Л., Огарок Л., Нестеренко А., Пастернак-Тараушенко Г. та ін.

Результати. Узагальнення еволюції теоретичних досліджень щодо розглянутої дефініції дозволило виділити сім підходів до визначення сутності поняття ЕБ країни:

- класичний (цільовий), що фіксує сутність ЕБ як системи захищеності країни, комплексу заходів для забезпечення стабільності економічного стану країни;
- позиційний, що розглядає ЕБ як стан стійкості, тобто стан, при якому забезпечується гарантований захист національних інтересів;

- дійовий, що оцінює ЕБ як процес забезпечення стабільних умов діяльності, фіксує сутність зусиль управлінського персоналу;
- критеріальний, що акцентує увагу на умовах стійкого стану, приділяє увагу характеристикам стану, що обумовлюють властивість підтримувати нормальні умови діяльності населення, забезпечення ресурсами розвиток виробництва, реалізацію національних інтересів;
- управлінський, що розглядає спроможність забезпечити розвиток, самовідтворення, здійснення системних дій управління;
- адаптаційний, що характеризує направленість змін, спроможність забезпечувати саморозвиток, опанувати умови діяльності, використовувати потенціал країни; здійснювати попереджальні заходи щодо потенційних загроз;
- комплексний, що враховує декілька підходів.

В зв'язку з тим, що в науковій середі в Україні панують всі розглянуті варіанти підходів до сутності ЕБ, доцільно розділити їх на дві групи за динамікою: статичні (стан стійкості, система захищеності, комплекс заходів для збереження і укріплення позицій, умови діяльності, які опановано) й процесні (динамічні) (дієздатність країни забезпечити розвиток та конкурентоспроможність національної економіки, спроможність щодо якісних змін через самоорганізацію у час трансформаційного або кризового періоду).

ЕБ країни – це система забезпечення ЕБ (статика системи) на основі реалізації організаційного й ресурсного потенціалу та процес управління забезпеченням ЕБ (динаміка системи) на основі реалізації функціонального потенціалу,

- заснована на використанні сукупності методів і інструментів забезпечення системи ЕБ, існуючих ресурсів й реалізації потенціалу розширеного самовідтворення;
- спрямована на гарантований захист національних інтересів, забезпечення економічної незалежності та самостійності, задоволення суспільних потреб, реалізацію балансу соціально-економічних інтересів, стратегічних цілей гео економічного розвитку, протидію чинникам дестабілізації, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарства;
- враховує внутрішні й зовнішні, існуючі й потенційні умови, ризики й пріоритети розвитку країни;
- припускає ефективне використання потенціалу саморозвитку (ресурсного, організаційного, функціонального);
- потребує управління на основі синергетичного підходу, комплексної оцінки національних інтересів та погроз, стратегічного планування «від можливостей», попереджених й адаптаційних дій та своєчасного їх корегування з урахуванням існуючих умов та потенційних загроз.

Висновки.

1. Досліджено еволюцію теоретичних концепцій та класифіковано чотири етапи розвитку основних концептуальних підходів щодо обґрунтування передумов і сутності забезпечення ЕБ країни: 1) 70-ті рр.- початок 80-тих рр. - ресурсна теорія (врахування внутрішніх ресурсів і внутрішнього стану країни); 2) 80-ті рр. - концепція взаємозалежності (увага зовнішнім факторам забезпечення ЕБ); 3) кінець 80-их - початок 90-их рр. - інституційна теорія (впорядкування державного устрою), неоінституціоналізм (врахування взаємозв'язку економічних, соціальних і екологічних складових ЕБ); 4) в 90-ті рр. по теперешній час набули розвитку та мають наявність всі раніше існуючі теорії, та мають місце теорія розвитку суспільних систем (забезпечення стійкого стану економіки) та економічна синергетика (реалізація потенціалу самоорганізації та саморозвитку країни з урахуванням трансформацій, потенційних загроз та нестабільних умов).

2. Узагальнення еволюції теоретичних досліджень щодо розглянутої дефініції дозволило виділити сім підходів до визначення сутності поняття ЕБ країни: класичний (цільовий), що фіксує сутність ЕБ як системи захищеності країни, комплексу заходів для забезпечення стабільності соціально-економічного стану країни; позиційний, що розглядає ЕБ як стан стійкості; дійовий, що оцінює ЕБ як процес забезпечення стабільних умов діяльності; критеріальний, що акцентує увагу на умовах стійкого стану, приділяє увагу характеристикам стану; управлінський, що розглядає здійснення системних дій управління; адаптаційний, що характеризує спроможність використовувати потенціал країни; здійснювати попереджальні заходи щодо потенційних угроз; комплексний.

3. Дано визначення сутності економічної безпеки країни, що має двояку сутність: ЕБ країни – це система забезпечення ЕБ (статика системи) на основі реалізації організаційного й ресурсного потенціалу та процес управління забезпеченням ЕБ (динаміка системи).

Джерела та література

1. Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку. Наукова доповідь. - <http://www/niisp.gov.ua/vydanna/panorama>.
2. Драчук Ю.В. Управління державним боргом України та ефективність показників боргової безпеки // Вісник Київського університету. Сер. Економіка. – 2001. – №71. – С.33-39.
3. Кравчук Н. Зовнішня заборгованість України – фінансовий індикатор економічної безпеки держави // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2001. – №26. – С.24-31.
4. Новікова О.Ф., Покотиленко Р.В. Економічна безпека: концептуальне визначення та механізм забезпечення: Монографія/НАН України Інститут економіки промисловості. – Донецьк, 2006. – 408 с.
5. Олейникова Е.А. Основы экономической безопасности. – Москва. – 1997. – 227 с.